

РАДА СТИЈОВИЋ
(Београд)

О ЈЕДНОМ ТИПУ РЕДУКОВАНОГ ИНФИНИТИВА
У НЕКИМ ЗЕТСКО-СЈЕНИЧКИМ ГОВОРИМА С ОСВРТОМ
НА СТАЊЕ У БУГАРСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се говори о инфинитиву без инфинитивног завршетка *-īīi* (*ради, узе, њева, њомену*), који је у врло живој употреби у говору Васојевића и Паштровића, а који се у неким конструкцијама срећу и данас у бугарском и македонском језику.

Кључне речи: редуковани инфинитив, инфинитивна основа, аутохтони развој, несловенски утицај, Васојевићи, Паштровићи.

Познато је да су облици инфинитива на подручју зетско-сјеничких говора претрпели знатне гласовне промене. Ради се, пре свега, о редукацији инфинитивних завршетака *-īīi* и *-ћи*. Овде разликујемо следеће процесе: *-īīi > -īī*, *-īī > -o*; *ћи > -ћ*, *-ћ > -j/-o*.

Размотрићемо овде стање у говору Васојевића и Паштровића, који, припадају зетско-сјеничком дијалекту, и то, ако дијалекат посматрамо дуж осовине југозапад-североисток, Васојевићи — његовом средишњем делу, који се одликује доследном ијекавицом и узлазним акцентима у претпоследњем слогу пред кратким последњим, а Паштровићи — југозападном поддијалекту такође с доследном ијекавицом, али без тонских опозиција (Ивић 1999, 305).

Материјал којим располажемо из говора Васојевића показује следеће стање:

а) Нема пуних форми инфинитива на *-īīi* и *-ћи*.

б) Глаголи на *-īīi* чија се инфинитивна основа завршава на вокал јављају се без крајњег *-и* (Немџ брѣжѣѣ о рѣчку. Не мџу маѣкнуѣ њѣкуд).

в) Ови глаголи могу да се јаве без инфинитивног наставка, тј. да се сведу на основу, и то независно од положаја и функције у реченици: Ја̋ да̋нас̋ не̋ћу ра̋ди. Ол̋ о̋ди на сла̋ву? Ја̋ ћу ти̋ и̋ри̋ча̋ како е̋ би̋ло.

Подједнако често се употребљавају инфинитив на *-īi* и инфинитив на *-ø*. Њихова дистрибуција је факултативна — исти говорник ће употребити и инфинитив са *-īi* и онај без њега, чак и у оквиру исте реченице:

Ка̋ко ме̋ мож̋ о̋си̋а̋ви̋, ја̋до, и он̋о ди̋јете̋ о̋си̋а̋ви̋и̋? Ја̋ не̋ зна̋м̋ ка̋ ћӳ би̋, не̋ћӳ ја̋ м̋ри̋је̋и̋ јо̋ш. Не̋ће̋ се̋ ни̋ко̋ в̋ра̋и̋и̋и̋, св̋е̋ ће̋ се̋ и̋с̋и̋ро̋да̋ва̋.

Интересантан је, ипак, податак да су неки информатори из Горњих Васојевића рекли како је „некад прије“ био чешћи облик без *-īi*, што може да указује на релативну хронологију ове појаве.

г) Глаголи на *-īi* чија се инфинитивна основа завршава на *-c* редовно се јављају без инфинитивног завршетка *-īi(u)*: По̋ч̋е̋ла̋ е̋ п̋ше̋ни̋ца̋ ра̋с̋. О̋ћӳ л̋ о̋и̋р̋е̋с̋ ја̋бӳку? Према моделу ових глагола изведен је глагол *īc*=ићи (*obīc, oīīc, cīc*).

д) Глаголи на *-hi* губе крајње *-u*, а *-h* се мења у *-j*: Ол̋ и̋о̋ј̋ са̋ мн̋о̋м̋? Не̋ могӳ ти̋ р̋е̋ј̋.¹

ђ) Глаголи на *-hi* се не јављају без инфинитивног наставка (**до, *iо* и сл.).

Сви ови инфинитивни облици срећу се и у говору Паштровића, с тим што у њему налазимо и пуне форме инфинитива на *-īi* и *-hi*, као и нулту морфему код инфинитива на *-hi*, што се у говору Васојевића не чује. У говору Паштровића, дакле, срећемо следећу ситуацију.

а) Пуна форма инфинитива на *-īi* глагола чија се инфинитивна основа завршава на вокал: Ја̋ ћӳ те̋бе̋ зв̋а̋и̋и̋.

б) Ови глаголи без крајњег *-u*: Ни̋шта̋ не̋ћӳ и̋ри̋ча̋и̋.

в) Ови глаголи без финалног завршетка *-īi*: Др̋уг̋и̋ ће̋ мо̋жда̋ на̋ и̋и̋са̋.

И у говору Паштровића избор варијанте је факултативан. Исти говорник може и у оквиру једне реченице употребити сва три типа инфинитива: М̋бр̋а̋ли̋ смо̋ о̋ра̋и̋и̋, б̋ра̋и̋и̋ др̋ва̋ ... г̋ра̋ди̋и̋(īi)̋ ме̋ће̋.

г) Глаголи на *-īi* чија се инфинитивна основа завршава на *-c* и у овом говору редовно долазе без инфинитивног завршетка *-īi*: Те̋ ће̋ нас̋ и̋ов̋е̋с̋?

¹ Како данас у говору Васојевића имамо равноправне облике инфинитива типа *дој, iој* (новији) и *реј, мој* (рећи, моћи) — који су са старијим *h* — то значи да је промена финалног *-h* у финално *-j* могла настати после XIV века, с обзиром на то да се у штокавским говорима тзв. специјално јотовање у глаголима типа *доћи, доћем* и сл. вршило, као што је познато, у поменутом столећу (уп. Ивић 1990, 52).

д) Пуна форма инфинитива на *-ћи*: Мòгò је *дòћи*.

ђ) Глаголи на *-ћи* без крајњег *-и*: Ми ћемо *дòћ*.

е) Глаголи на *-ћи* без инфинитивног завршетка:² Како ћу ти *рè*? Мòгò је он *дò*. Мò(ж)еш *и* ће *дò*еш. (Јовановић 2005, 382–385)

ж) Глаголи на *-ћи* губе крајње *-и*, а *-ћ* се мења у *-ј*: Нèћу *мòј* то-
лико (Исто, 189).

Нашу пажњу привукле су инфинитивне форме на *-ø* типа: *би*, *узè*, *йиса/йисà*, *дйгнү*, које су и у говору Васојевића и у говору Паштровића врло честе.³ Навешћемо стога још примера овога типа.

Примери из Васојевића

Рекли смо већ да у говору Васојевића оваква редукција инфинитива захвата све глаголе на *-ћи* чија се основа завршава на вокал, и то без обзира на положај у реченици и синтаксичку функцију инфинитива. Настојаћемо, ипак, да појаву илуструјемо глаголима свих глаголских врста и инфинитивима у свим синтаксичким позицијама у којима се он у овом говору чува.⁴

Немò ми то *вика*. Јà ћу ви *каза*. Не мйслйм јà колико ћеш ти *йрà-јà*. Òтац ми нè да ни *йомèну*. Имàла сам ти *йогйнү*. Да се не окрèну, дòћ *уйàнү* у рүпу. Нèће те *чү*. Нèћу се ни *удàва*. Немò ми *йойречйва* òчи. Свè ће се *исйродàва*. Òјдо *сйàва*. Штà ћу ти *йрйча*? Күку, мрче, немò нйкоме *йрйча*, затворйте те. Тò ћу ти *исйрйча* пòсије. Не мòгу *чүва* дàнас. Није дòбро *сйàва* полећушкè. Нè било га *дйра*. *Удà се* нèћу и нèћу. Научйла ме *күвà*. Òн ће се *сййрйје* òтлè. Оли *йросйрйје* постèљу? Òл' ме *узè*? Стò дйнàрà није мòгла *узè*. Немòте ми күћу *зайàли*. Немò га *љу-ййи*. Не мòгу на врàта се *йомòли*. Нијèсам млòго, како се мòгло *йèглй*. Требà тò *добàвй*. Мүка ми га *остйàвй*. Како ме мòж *остйàвй*, јàдо? Не заслужё да жйвй, ал' ми га злò *йоврйједи*. Òл' *рàди* на òнү штàлу? Òћете л' *сврййи*? Òл' òди на вòду? Вòлйм òди бòса. Пòчео се *љуййи*. Мòже бй да знàш. Јà не знàм кà ћу *бй*, нèћу јà мрйјет јòш. Не мòгү се *врййи* лүди

² Овај облик инфинитива бележи и Милетић у Црмници, потврђујући га, додуше, само једним глаголом и с неколико примера: Ò-ли мò дòћ? Ò-ли мò дòнијè[т] òг-ња? (Милетић 1940, 283).

³ Овај тип инфинитива среће се, у мањој или већој мери, и у неким другим српским говорима, као и у појединим чакавским говорима уз обалу. Често се употребљава у околини Колашина (Пижурица 1981, 154), у Конавлима (Кашић 1995, 333), ретко у Црмници (Милетић 1940, 387–388), Ускоцима (Станић 1974, 232–233), Ровцима (Петровић 1965, 179), у околини Кладња (Реметић 1970, 131). В. и Ивић 1990, 15.

⁴ О синтаксичким позицијама у којима се чува инфинитив у говору Васојевића у штампани је мој рад *Прилог йознавању уйойребе инфинййива у данашњем говору Васојевића*, предат за Зборник за филологију и лингвистику, књ. L.

гладни. Да ми је *сјаси* ону [овцу]. Нијесу се могли *сјаси*, стрџељани су. Ништа о тога *доби* не мож. Зна би ја шта ми ваља *чини*, ал не могу. Ада може *се ожени*, како не може? Мож ли *ћуша*?⁵

Примери из Паштровића

Ово ће ђдма(х) *каза*. Оћемо *каза* Ђву. Оћемо ли се *ујиса*? Опасно је било *осија* ту. Сестра ми почела *илака*. Можда ће и тебе *дојану*. Тааше *јану* низ је(д)ну торацу. Та *зимова*. То не може нико *вјеровва*. Нећемо се *каживва*. Ја те мора *предва*. Мо(ж)еш ли ми је *да*? Да ће му *да* неки посђ. Не смјјемо *јовећва*. Што ћеш овоћен *чеква*? Горе ће *идада*. Ко ће *зна* у то вријеме? То ће *идније*. Мо(г)о си *видје* пете. Мо(г)ло се *видје*. Неће *виће* море. Треба *дупло* више ста(в)и. Мора *оди* у планину. Мо(г)ли смо *оди* на рабђту. Ко ће *оди* дома? Нећемо је *носи*. Помогнуо *праши* неколико нас. То је теже *научи*. Није лијепо *збори*. Немђте *мисли*. Мора *јази* моје. Не *ћак* се *промијени*. Ђели су их *уграби*. Мо(г)о *пружи* рђку. Докле су почели *долзи*. Ђеду ће *би* мило. Мож *би* пасала сте *тудије* (Јовановић 2005, 383–384).

Особина о којој је реч среће се и у бугарском и македонском језику. У овим језицима сачуване су, у доста реткој употреби, форме инфинитива без *-иш*. Њих су забележили поједини испитивачи историје бугарског језика, а такође и савременог бугарског, као и македонског језика. Навешћемо неке од извора.

Љубомир Андрејчин у граматици бугарског језика помиње инфинитивне облике о којима је реч, а који се „в днешно време [...] срећа в нашия език само в изрази като *не мога ти њ р ѝ я, можеш ли намери, не смея се обади*, или в отрицателните форми на повелително наклонение, като *недей хо ди, недей ѝ ра ви, недей м и с л и* и пр., или в тџ нареченото ’бђдеше неопределено’ време, като *в и д е щем, в д и г н а щем, щем в и де, щем в д и г н а* и пр.“ То је, заправо, „само някогашната инфинитивна основа: **ходити** — *ходи*, **играти** — *игра*, **видђти** — *видя*, **пити** — *ѝи* и т. н.“ (Анрејчин 1978, 259). Говорећи о тзв. „будућем неодређеном времену“ Андрејчин истиче да се овај тип футура среће ретко и у народном стваралаштву, а, још ређе, и у стваралаштву старијих песника (Анрејчин 1978, 207).

Иван Харалампиев у својој *Историјској граматици бугарског језика* пише како је скраћивање инфинитива у бугарском ишло по-

⁵ Сви ови глаголи у свим наведеним позицијама могу се чути и у форми са *-иш*. Навешћемо само неколико примера: Немђ ме *јроказаш*. Да не би Марка, ђћаше *јогиниш*. Турци удари, те шћели ју *зайалиш*. Умјје *причаш*. Немђте што *зђриш*. Мора *одиш* за Беране. Нећу *узѝи* неваљала чођка.

ступно — прво отпадањем вокала *-и*, а у другој фази и отпадањем *-ӣ* (Харалампиев 2001, 172). Он износи податак да се најранији пример скраћеног инфинитива (без *-ӣи*) јавља у XIII веку (**НЕ МОЖЕТЬ ЕГО ОСКВЪЗНИ** –173). Савремени инфинитив овога типа, ограничене употребе, илуструје примерима: *не мога ти каза, можеш ли го взе, недеј гледа, недејше сја, сѣига сѣоя* (Исто, 172).⁶

У бугарским дијалектима (пре свега источнобугарским) такође је сачуван облик инфинитива на *-ø*. У источнобугарским говорима среће се у будућем неодређеном времену: *ако ште бӣ и до живот̄; ӣа шта ти каза̄ утре* (Стойков 1968, 161). У североисточним говорима и у великом делу рупских и западнобугарских говора сачуван је у императивним конструкцијама за забрану: *недеј рева̄, недејте ходи, немой отива, немой лѣга, мите* (немојте) *гледа* (Исто, 163). У балканским и мизијским говорима јавља се уз модалне глаголе: *Сига̄ ни мого̄г издрже̄ нѣ тѣквѣс̄ свадбѣ. Ас̄ ни мого̄г ти казѣ. Ни смей̄ прудум̄. Мдӣ ли гу чѣ? Не мого̄г ти каза̄ куга̄ ште си дое* (Исто, 178).

Мада се овај тип инфинитива налази само у одређеним синтаксичким категоријама, не може се извести закључак да је синтаксичка функција утицала на његово очување, јер су то (углавном) једине позиције у којима се инфинитив уопште сачувао у бугарском језику. Уосталом, у тим позицијама сачувала се понегде и пуна инфинитивна форма, као и форма с инфинитивним наставком *-ӣ*. У североисточним говорима је, нпр., забележено: *немой копати, немоите носити, иска̄м да си куп̄ е̄ е̄дин ол за клати; не̄ мого̄г наитѣ раптѣ смѣгат тий* (Милетич 1989, 163, 95), а у тетевенском: *то̄ ље познат, не̄ ље чут, не̄ ље видет* (Исто, 107).⁷

И у македонском језику се среће овај облик инфинитива. Блаже Конески истиче да се у македонској народној поезији чује конструкција *немој + скраћени инфинитив*: *немој носи свилени сунци*, а у ретким изразима је овај инфинитивни облик и у дијалекатској употреби:

⁶ У својој *Историјској граматици бугарског језика* Кирил Мирчев, пишући о инфинитиву и супину у прошлости у бугарском језику, наводи да се њихове скраћене форме срећу и данас у бугарском језику, и то у конструкцијама с модалним глаголима, као: *не мога каза*, у императивним конструкцијама типа: *недеј љака, сѣига ходи*, као и „в рядка употреба и в остатѣци от конструкции за бъдеще време, типични за рання новобългарски период, сравни *видя щеш, направи щем*“ (Мирчев 1963, 212). И у бугарској старословенској граматици налазе се слични подаци (ГСБЕ, 309).

⁷ Интересантно је поменути да се у Васојевићима управо у тим позицијама (уз модалне глаголе, у футуру, у императивним реченицама с одричном императивном речцом *немој*) облик инфинитива најбоље чува. То је, међутим, посебна тема и није предмет овога рада.

„ним се коси (гевгелискиот говор), ’немој да се лутиш’, нуму лафи (тиквешкиот говор) ’немој да зборуваш’“ (Конески 1965, 151).

Изнесени подаци покажују да је развитак облика инфинитива на просторима зетско-сјеничког дијалекта (у првом реду говора Васојевића и Паштровића), као и на простору данашње Бугарске и Македоније ишао сличним путем. И код једних и код других дошло је до снажне гласовне редукције овог глаголског облика, при чему је остала само основа некадашњег пуног инфинитива (*говориџи* > *говориџ* > *говори* и др.). Овај процес није довео до истих крајњих резултата на једној и на другој страни: у Васојевићима и Паштровићима и даље су врло чести у употреби облици типа *говори*, *џиса* (поред *говориџ*, *џисаџ*, а у Паштровићима и *говориџи*, *џисаџи*), уз пуно чување облика инфинитива, док је на бугарској и македонској страни дошло до потпуног нестанка овог глаголског облика, с тим што је на путу до нестанка инфинитив прошао фазе постепеног редуктовања, као и у нашим говорима у Црној Гори — прво завршно *-и* па завршно *-џ*, да би се у тој скраћеној форми у неким ситуацијама задржао до данас (врло ретко и у облику са *-џи*, односно *-џиџи*), у бугарском — у конструкцији с модалним глаголима и у одређеном типу футура, а у бугарском и македонском — у императивним конструкцијама за забрану са *недеј*, односно *немој* и *сџига*, као и у ретким изразима.

У српској научној литератури појава отпадања инфинитивног *-џ* у појединим штокавским, а и чакавским говорима уз обалу, тумачи се утицајем романских идиома, који на завршетку речи у флексионим наставцима немају консонант *-џ* (Ивић 1988, 15). У говору Паштровића на такав начин се и крајње *-м* замењује са *-н* (*мџлџн*, *с мџкџн* — Јовановић 2005, 176–177).

Могло би се претпоставити да је овај процес потпомогнут губљењем инфинитивног *-џ* код глагола типа *џрес*, *џлес*, код којих је тај консонант отпао упрошћавањем финалне сугласничке групе *-сџ* (које је, као што је познато, у потпуности спроведено у овим говорима), па се *-џ* престало осећати као морфолошка ознака инфинитива. Ту претпоставку релативизује чињеница да је у неким суседним, блиским говорима започет процес свођења овог типа инфинитива на инфинитивну основу иако постоје облици типа *џџесџи*, *џџасџи*, *сџесџи* — нпр. у Црмници (Милетић 1940, 459–462) или *џџесџиџи*, *дџвесџиџи* — нпр. у Конавлима (Кашић 1995, 94).⁸ Даље, да бисмо ово са сигурношћу могли

⁸ Овде се, заправо, претпоставља обрнут процес — да се добро сачувао осећај за *-џ* као морфолошку ознаку инфинитива, па се после упрошћавања сугласничке групе *-сџ* на глаголе овога типа поново додао инфинитивни наставак. У неким гово-

тврдити, морали бисмо, између осталог, имати потврде да је на овим просторима упрошћавање финалних сугласничких група старији процес од опадања финалног *-ī* у инфинитивима.

Да ли у одговарајућем бугарском и македонском облику треба тражити несловенски утицај или елементе аутохтоног развоја и да ли у сличном развоју овог типа инфинитива у српском и бугарском, односно македонском можемо видети подударност или не, ствар је сагледавања историјског стања.

Без даљих дијахроних истраживања проблем, свакако, може да остане само типолошка паралела.

ЛИТЕРАТУРА

- Анрејчин 1978: Професор д-р Любомир Д. Анрејчин, *Основна българска граматика*, София.
- Вушовић 1927: Данило Вушовић, *Диалектн Источне Херцеговине*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик), књ. III.
- ГСБЕ: *Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфологија. Синтаксис*. — *София* (Издателство на Българската академија на науките), 1991.
- Ивић 1999: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, књ. XLII.
- Ivić 1990: P. Ivić, *Istorija jezika*. — *Enciklopedija Jugoslavije*. — Zagreb, knj. 6.
- Јовановић 2005: Миодраг Јовановић, *Говор Пашићровића*. — Подгорица, Универзитет Црне Горе. Библиотека: Филозофско-филолошке науке).
- Кашић 1995: Зорка Кашић, *Говор Конавала*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик), књ. XLI.
- Конески 1965: Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје — Белград.
- Милетић 1940: Бранко Милетић, *Црмнички говор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд (Српска краљевска академија), књ. IX.
- Милетич 1989: Любомир Милетич, *Источно-българскије говори*, София.
- Мирчев 1963: Кирил Мирчев, *Историческа граматика на българския език. Второ издание*, София.
- Петровић 1973: *Морфолошке особине у говору Врачана*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, књ. XVI/1.
- Пижурица 1981: Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*. — Титоград (Црногорска академија наука и умјетности. Посебна издања, књ. 12. Одјелене умјетности, књ. 2).

рима се инфинитивни наставак *-ī(u)* додаје и глаголима на *-ћи*, нпр. *їећїи*, *їећїи*, *рећїи*, у говору Врачана (Петровић 1973, 213), *ићїи* и *ићїи*, *доћїи* у говору источне Херцеговине (Вушовић 1927, 56) итд.

Реметић 1970: Слободан Н. Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*. — Прилози проучавању језика, Нови Сад, књ. 6.

Стойков 1968: Стойко Стойков, *Българската диалектологија*, София.

Харалампиев 2001: Иван Харалампиев, *Историческа граматика на българския език*, Велико Тръново.

Резюме

Рада Стијович

ОБ ОДНОМ ТИПЕ РЕДУЦИРОВАННОГО ИНФИНИТИВА В НЕКОТОРЫХ ЗЕТСКО-СЪЕНИЧСКИХ ГОВОРАХ, С УЧЕТОМ СОСТОЯНИЯ В БОЛГАРСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКАХ

В настоящей работе речь идет об инфинитиве без инфинитивного окончания *-ѝи* (*ради, узе, ѝева, ѝомену*), часто употребляющегося в говоре Васоевичей и Паштровичей; он также встречается и по сей день в некоторых конструкциях болгарского и македонского языков. В болгарском такой инфинитив встречается в конструкции с модальными глаголами (*не мога каза*) и в определенном типе футура (*ѝа найрави*), а в болгарском и македонском — в императивных конструкциях с отрицательной императивной частицей *недей*, т.е. *немој* (*недей плака, немој носи*) *стига ходи*, а также в некоторых редких выражениях.